

ABSTRACT
The System of Rights and Liberties Protection of
European Citizen
Woraluk Sanguankaeo

The system of rights and liberties protection of European citizen has been established over the last century. Yet rarely has it been known to analysis in the context of any integration theory. This article is an attempt to analyze the level of rights and liberties protection of European citizen by building on the approach of legal and institutional mechanism. The author hope that this article will enable a better understanding of the system of rights and liberties protection of European citizen among Thai people.

The paper will take a close look at legal and institutional mechanism of rights and liberties protection in Europe ,tracking, to the extent possible. At the present time the system of rights and liberties protection of European citizen can be divided in three levels. Firstly, the System of Council of Europe is comprised of European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and European Court of Human Rights. Secondly, the System of European Union is composed of The Treaty of Maastricht, The Charter of Fundamental Rights and Draft Treaty establishing a Constitution for Europe. Finally, the system of court and domestic law of each countries, we will explore the role of constitutional court and administrative court in creation of a human rights doctrine.

As part of the conclusion, the paper will briefly discuss lessons what Thailand can be learnt from the system of rights and liberties protection of Europe. In the end, the question is asked whether Thailand is ready to apply the model of Europe for reforming the system of rights and liberties protection of Thai citizen.

ระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองยุโรป

วรลักษณ์ สงวนแกว¹

ปัจจุบัน

กลุ่มประเทศในแต่ละภูมิภาคของโลกได้มีการจัดตั้งระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้กับพลเมืองของตนเอง เป็นต้นว่า ในทวีปอเมริกาได้มีการจัดตั้งกฎบัตรสหภาพอเมริกา หรือ The Charter of the organization of American States ซึ่งมีกลไกการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพที่เรียกว่าเกือบจะสมบูรณ์แบบในตัว ซึ่งประกอบไปด้วยอนุสัญญาคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมืองอเมริกา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนประจำภูมิภาคและศาลสิทธิมนุษยชนของภูมิภาคอเมริกา ในทวีปแอฟริกาได้มีการจัดตั้งกลไกการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้กับพลเมืองแอฟริกันอย่างหลวม ๆ ซึ่งประกอบไปด้วยกฎบัตรจัดตั้งองค์กรและคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนประจำภูมิภาคเท่านั้น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีแนวคิดในการจัดตั้งกลไกการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ The Asean Human Rights Mechanism ซึ่งในขณะนี้เพิ่งจะมีการจัดตั้งคณะทำงานหรือ Working-Group ศึกษาค้นคว้าวิจัยกันอยู่ สำหรับทวีปยุโรปนั้นจัดได้ว่ามีระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพที่มีประสิทธิภาพและเก่าแก่ที่สุดในโลกเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ เพราะทวีปยุโรปถือเป็นผู้นำกำเนิดแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ ยิ่งไปกว่านั้นทวีปยุโรปยังมีระบบกฎหมายกลไกการตรวจสอบการใช้อำนาจอรัฐและ

¹ นิติกร 4 กลุ่มพัฒนางานกฎหมายสำนักกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา

ความร่วมมือระหว่างประเทศที่ต่อเนื่องอีกด้วย การนำเสนอบทความนี้ผู้เขียนจะ
ขอนำเสนอโดยแบ่งออกเป็นสามส่วน กล่าวคือ ส่วนที่หนึ่ง กลไกของสภายุโรป
(The System of Council of Europe) ส่วนที่สอง กลไกของสหภาพยุโรป (The
System of European Union) และในส่วนที่สามระบบศาลและระบบกฎหมาย
ภายในของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

1. กลไกของสภายุโรป (The System of Council of Europe) สภา ยุโรป

หรือ The Council of Europe คือองค์การระหว่างประเทศระดับภูมิภาค
ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักในการส่งเสริมประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชนและหลักนิติ
ธรรมให้เกิดขึ้นในภูมิภาคยุโรป โดยปัจจุบันมีประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเข้าร่วม
เป็นภาคีจำนวนกว่า 40 ประเทศ ผลงานของสภายุโรปอันเป็นที่ประจักษ์แก่สายตา
ชาวโลกคือ อนุสัญญาคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมือง
ยุโรป หรือ European Convention of Human Rights and Fundamental
Freedoms 1950 และการจัดตั้งศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปหรือ European Court
of Human Rights ทั้งนี้ โดยมีหลักการ ดังนี้

1.1 อนุสัญญาคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ของพลเมืองยุโรป (European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms 1950)

อนุสัญญานับนี้ถือเป็นแม่แบบของการจัดตั้งกลไกคุ้มครองสิทธิมนุษย
ชนในระดับภูมิภาค ปัจจุบันได้มีพิธีสารแก้ไขเพิ่มเติมอนุสัญญา ฯ ถึง 14 ฉบับ
มาตราสำคัญที่ถือเป็นหัวใจของอนุสัญญา ฯ คือ มาตรา 6 และมาตรา 13 ซึ่งว่า
ด้วยเรื่องการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย เป็นธรรม และมีประสิทธิภาพ โดยรัฐภาคี

จะต้องสร้างหลักประกันให้แก่พลเมือง² ในรัฐของตน ในการที่จะได้รับการพิจารณาคดีโดยศาลที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย โดยจะต้องยึดหลักการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย เทียบธรรม และมีการดำเนินกระบวนการพิจารณาที่มีประสิทธิภาพ กล่าวคือ จะต้องไม่ใช่เวลานานจนเกินไป นักกฎหมายมหาชนบางท่านได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการพิจารณาที่ไร้ประสิทธิภาพ และใช้เวลาอันยาวนานถือเป็นการละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนประการหนึ่ง ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ว่าเพียงไม่กี่ปีหลังจากที่อนุสัญญานี้มีผลบังคับใช้ หลักการดังกล่าวได้กลายเป็นหลักกฎหมายทั่วไปที่ปรากฏอยู่ในนานาอารยประเทศ

1.2 ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรป (European Court of Human Rights)

ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรป ถือเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญของอนุสัญญาคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของพลเมืองยุโรป ซึ่งศาลดังกล่าวถูกจัดตั้งขึ้นโดยพิธีสารฉบับที่ 11 แก้ไขเพิ่มเติมอนุสัญญาดังกล่าว ศาลสิทธิมนุษยชนจะพิจารณาคดีโดยยึดหลักการที่ไม่เข้าไปก้าวก้าวอำนาจของศาลภายในของรัฐภาคี กล่าวคือ ศาลดังกล่าวจะรับฟ้องคดีแต่เฉพาะกรณีที่ศาลหรือองค์กรภายในของรัฐภาคีไม่สามารถเยียวยาความเสียหายให้แก่ผู้ฟ้องคดีได้แล้วตามหลัก The Principle of exhaustion of local remedies ผู้มีสิทธิฟ้องคดีคือปัจเจกชน และรัฐภาคี โดยเหตุแห่งการฟ้องคดี ได้แก่ กรณีที่ปัจเจกชนหรือรัฐภาคีเห็นว่าการละเมิดสิทธิเสรีภาพตามอนุสัญญาดังกล่าว ปัจจุบันแนวคำวินิจฉัยของศาลสิทธิมนุษยชนได้มีอิทธิพลต่อการสร้างคำวินิจฉัยของศาลภายในของรัฐ

² Article 6 and Article 13 of European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms 1950.

ภาคีด้วย ตัวอย่างเช่น ในทางปฏิบัติศาลปกครองและศาลรัฐธรรมนูญของรัฐภาคี มักจะวินิจฉัยคดีตามหลักกฎหมายที่ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปวางไว้ เนื่องด้วย ตุลาการในทวีปยุโรปโดยส่วนใหญ่ จะให้ความสำคัญกับหลักกฎหมายคุ้มครอง สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นอย่างมาก

2. กลไกของสหภาพยุโรป (The System of European Union)

เมื่อกล่าวถึงสหภาพยุโรปหรือ EU แล้ว ท่านผู้อ่านอาจจะคุ้นเคยกับองค์ การระหว่างประเทศนี้เป็นอย่างดี เพราะปัจจุบันนี้สหภาพยุโรปมีบทบาทใน ประชาคมโลกอย่างมากทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ในเรื่องของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองยุโรป สหภาพยุโรปได้ให้ความสำคัญยิ่งหย่อนไป กว่าทางด้านเศรษฐกิจการเงิน สหภาพยุโรปมีสถานะเป็นองค์การระหว่าง ประเทศที่มีสภาพเหนือรัฐ (Supra-National) มีระบบกฎหมายและสถาบันองค์กร ต่าง ๆ ของตนเอง ดังนั้น รัฐสมาชิกจึงต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายและ กฎระเบียบที่ออกโดยองค์กรหรือสถาบันของสหภาพ กลไกของสหภาพยุโรปที่มี ส่วนช่วยส่งเสริมระบบการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ประกอบด้วยสนธิสัญญา มาสทริคท์ กฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานของยุโรป รัฐธรรมนูญสหภาพยุโรป ทั้งนี้ โดยมีหลักการดังนี้

2.1 สนธิสัญญามาสทริคท์ (The Treaty of Maastricht)

สนธิสัญญามาสทริคท์ (The Treaty of Maastricht) เป็นสนธิสัญญาที่ ก่อตั้งความเป็นสหภาพยุโรป (European Union) และความเป็นพลเมืองยุโรป (European Citizen) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวยุโรปนอกจากจะมีสถานะพลเมืองใน รัฐของตนแล้ว พวกเขายังได้รับสถานะความเป็นพลเมืองของสหภาพยุโรปอีกด้วย

สนธิสัญญามาสทริช³ บัญญัติไว้ว่า สถานะความเป็นพลเมืองยุโรปนี้จะไม่ปลี่ยนสถานะพลเมืองรัฐ ซึ่งเจตนารมณ์ของมาตรานี้คือ หลักการเสริมซึ่งกันและกัน (The Principle of Complementarity) อันจะส่งผลให้สิทธิเสรีภาพของพลเมืองยุโรปได้รับการคุ้มครองอย่างมีประสิทธิภาพ สาระสำคัญของสนธิสัญญานี้คือ พลเมืองยุโรปจะไม่เสียสิทธิขั้นพื้นฐานของพวกเขา เมื่อพวกเขาเดินทางไปศึกษาทำงาน หรือพักอาศัยอยู่ในภูมิภาคยุโรป เนื่องด้วยสหภาพยุโรปยึดหลักการเคลื่อนไหวเสรี 4 ประการ อันประกอบไปด้วย เสรีภาพการเคลื่อนไหวทางด้านสินค้า เงินทุน แรงงานหรือบุคคล การบริการ (Freedom of movements) ภายใต้หลักการนี้ รัฐที่พลเมืองยุโรปเข้าไปพำนักอาศัย ทำงาน หรือศึกษาต่อ จะต้องให้หลักประกันสิทธิเสรีภาพไม่ต่ำกว่ารัฐที่พลเมืองผู้นั้นถือสัญชาติ

2.2 กฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานของสหภาพยุโรป (The Charter of Fundamental Rights)

กฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานของสหภาพยุโรปนี้เกิดจากการประชุมสุดยอดของสหภาพยุโรปที่เมือง Nice ประเทศฝรั่งเศส นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของสหภาพยุโรปที่มีกฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานเป็นของตนเอง ปัจจุบันประชาคมโลกได้ให้การยอมรับว่า สิทธิขั้นพื้นฐานที่บัญญัติอยู่ในกฎบัตรมีความก้าวหน้ากว่าอนุสัญญาคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานอื่นๆ เนื่องด้วยเป็นการรวมกลุ่มของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม และสิทธิใหม่ ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ประเด็นที่ได้รับการถกเถียงกันมากที่สุดเกี่ยวกับกฎบัตรฉบับนี้ คือ สถานะทางกฎหมายของ

³ The Treaty of Maastricht, 1992.

กฎบัตรว่าเป็นกฎหมายประเภทใดและจะมีผลผูกพันรัฐสมาชิกของสหภาพและสถาบันของสหภาพหรือไม่ ทั้งนี้โดยเหตุที่นักวิชาการบางท่านได้กล่าวไว้ว่ากฎบัตรฉบับนี้มีสถานะทางกฎหมายคล้าย ๆ กับมติที่ออกโดยที่ประชุมใหญ่ขององค์การระหว่างประเทศ ซึ่งหาได้ผูกพันรัฐภาคีไม่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม กฎบัตรฉบับดังกล่าวก็เป็นการรวมสิทธิของพลเมืองสหภาพยุโรปให้เห็นเด่นชัดและเข้าถึงได้ง่าย

2.3 รัฐธรรมนูญสหภาพยุโรป (Draft Treaty establishing a Constitution for Europe, 2004)

ร่างสนธิสัญญาก่อตั้งรัฐธรรมนูญสหภาพยุโรปนั้น มีที่มาจากการที่คณะทำงานหรือ Working Group ของประเทศผู้ก่อตั้งสหภาพยุโรปได้ตระหนักว่าสหภาพยุโรปมีความจำเป็นที่จะต้องมีการปกครองเป็นของตนเอง เพื่อให้การดำเนินงานของสหภาพเป็นไปได้อย่างง่าย การร่างสนธิสัญญาดังกล่าวถือเป็นการประมวลสนธิสัญญาก่อตั้งประชาคมยุโรป สหภาพยุโรป และกฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานไว้ด้วยกัน

ในส่วนแรกของธรรมนูญได้มีการเน้นย้ำถึงสิทธิความเป็นพลเมืองของยุโรป และการตระหนักว่าภารกิจในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพนับเป็นหนึ่งในภารกิจหลักของสหภาพในปัจจุบัน ในส่วนที่สองของธรรมนูญยุโรปได้มีการผนวกกฎบัตรสิทธิขั้นพื้นฐานหรือ The Charter of Fundamental Rights อันจะส่งผลให้กฎบัตรฉบับนี้มีผลผูกพันรัฐภาคีและองค์กรต่าง ๆ ของสหภาพยุโรป ปัจจุบันร่างสนธิสัญญาก่อตั้งรัฐธรรมนูญสหภาพยุโรปยังไม่มีผลบังคับใช้ เนื่องด้วยประเทศสมาชิกในกลุ่มสหภาพยุโรปกำลังนำร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไปให้พลเมืองยุโรปและรัฐสภาของประเทศสมาชิกให้สัตยาบันร่างกฎหมายฉบับดังกล่าว

3. ระบบศาลและระบบกฎหมายภายในของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

ปัจจุบันหลักกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองได้กลายเป็นจารีตประเพณีทางรัฐธรรมนูญในแต่ละประเทศในแถบภาคพื้นยุโรปไปแล้ว และในระยะหลังนี้ประเทศดังกล่าวได้มีความพยายามที่จะปรับปรุงระบบศาลและระบบกฎหมายภายในประเทศของตนเองให้เข้ากับมาตรฐานของสภายุโรปและสหภาพยุโรป ตุลาการนับเป็นบุคคลสำคัญในกระบวนการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนเนื่องด้วยตุลาการจะเป็นผู้วางหลักกฎหมายที่สำคัญต่าง ๆ ในทางกฎหมายมหาชน ยิ่งในทวีปยุโรปแล้ว ตุลาการจะเป็นผู้ที่สามารถนำหลักกฎหมายระหว่างประเทศมาปรับใช้ในอรรถคดีเพื่อประสิทธิประสาทความยุติธรรมได้ ระบบศาลและระบบกฎหมายภายในของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงคือหลักการของ ระบบศาลปกครอง และระบบศาลรัฐธรรมนูญ ดังนี้

3.1 ศาลปกครองของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

ภารกิจหลักของศาลปกครอง คือ การตรวจสอบความชอบของการกระทำทางปกครองและวินิจฉัยคดีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกรณีที่รัฐละเมิดสิทธิของประชาชน ทวีปยุโรปถือเป็นผู้ให้กำเนิดศาลปกครอง โดยมีความเชื่อกันว่า รัฐเป็นผู้มีเอกสิทธิ์เหนือปัจเจกชน หากให้ระบบศาลยุติธรรมมาพิจารณาคดีพิพาทระหว่างรัฐกับประชาชนแล้ว ประชาชนก็มักจะเป็นผู้เสียเปรียบเพราะกระบวนการพิจารณาคดีของศาลยุติธรรมนั้นเอื้อประโยชน์ต่อภาครัฐมากกว่า ศาลปกครองจึงถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้ความเป็นธรรมกับประชาชนที่ถูกรัฐละเมิดสิทธิ คำ

พิพากษาของศาลปกครองนั้นถือเป็นต้นกำเนิดของกฎหมายมหาชนเพราะกฎหมายมหาชนเกิดจากการรวมตัวของหลักกฎหมายทั่วไปและคำพิพากษาของศาลปกครอง หลักกฎหมายปกครองที่เกิดจากคำพิพากษาของศาลปกครองที่มีส่วนช่วยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้มาก คือ หลักความเสมอภาคและหลักการห้ามการเลือกปฏิบัติ

3.2 ศาลรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

ภารกิจของศาลรัฐธรรมนูญ คือ การตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายก่อนและหลังประกาศใช้ และภารกิจในการสร้างแนวหรือบรรทัดฐานในการให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การศึกษาถึงประสิทธิภาพของต่างประเทศในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจหน้าที่ของศาลรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับการปกป้องคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน จะทำให้เราเห็นภาพของกระบวนการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

โดยทั่วไปแล้วผลของคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญจะมีผลผูกพันองค์กรฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการ ที่จะต้องปฏิบัติตามคำวินิจฉัยนั้น

3.3 ระบบกฎหมายภายในของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

นักนิติศาสตร์ชาวยุโรปได้เคยกล่าวไว้ว่าระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองยุโรปที่มีประสิทธิภาพนั้นจะต้องเกิดจากกลไกของกฎหมายภายในที่มีประสิทธิภาพด้วย กฎหมายภายในของรัฐที่ถือเป็นกฎหมายหลักในการประกันสิทธิเสรีภาพของพลเมือง ก็คือ กฎหมายรัฐธรรมนูญนั่นเอง เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า รัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปนั้น ถือเป็นแม่แบบ

ของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพที่รัฐต่าง ๆ ทั่วโลกยอมรับ เนื่องจากการบังคับใช้รัฐธรรมนูญของกลุ่มประเทศในทวีปยุโรป มักจะคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชน ซึ่งหลักกฎหมายดังกล่าวได้กลายเป็นจารีตประเพณีทางรัฐธรรมนูญ ที่กลุ่มประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปยอมรับมาปฏิบัติกัน นอกจากนี้ เราจะสังเกตได้ว่ารัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปนั้นมักจะไม่มียกเว้นสิทธิคุ้มครองสิทธิเสรีภาพที่ยืดยาว เหมือนในประเทศไทย เนื่องจากผู้ร่างรัฐธรรมนูญในทวีปยุโรปมีความเห็นว่า การบัญญัติบทกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพที่ยืดยาวนั้น จะทำให้เกิดปัญหาการตีความ และการบังคับใช้กฎหมาย ยิ่งไปกว่านั้นจะทำให้พัฒนาการของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพภายในประเทศหยุดชะงักลงด้วย เนื่องจากการปิดกั้นโอกาสในการที่ศาลยุติธรรม ศาลปกครอง และศาลรัฐธรรมนูญ จะสร้างแนวคำพิพากษาที่เป็นบรรทัดฐานในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองตนเอง ท่านผู้อ่านคงจะสังเกตได้ว่า ในการตีความบทบัญญัติของกฎหมายในเรื่องการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของกลุ่มประเทศต่างในทวีปยุโรปนั้น มักจะตีความตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ที่ปรากฏอยู่ในส่วนของคำปรารภของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ

บทส่งท้าย

ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้มีโอกาสรับทราบถึงแนวคิดและมุมมองทางหลักนิติศาสตร์ใหม่ ๆ จากภาคพื้นยุโรปอันจะนำไปสู่การพัฒนาระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของปวงชนชาวไทยต่อไปในอนาคต ท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การศึกษากฎหมายเปรียบเทียบเพื่อการปฏิรูปกฎหมายไทยนั้น เราจะต้องทำการศึกษาระบบกฎหมายนั้น ๆ ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ทั้งระบบ และสิ่งสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ ก็คือ การศึกษาภูมิหลัง

วารสารยุโรปศึกษา

ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของภูมิภาคดังกล่าว ซึ่งก็คือการศึกษา
กฎหมายในรูปแบบสังคมวิทยาทางกฎหมาย (Sociology of Law) เพื่อให้ทราบ
ถึงเจตนารมณ์ที่แท้จริงของการบัญญัติกฎหมายดังกล่าว มิเช่นนั้นแล้วการ
ศึกษากฎหมายเปรียบเทียบก็จะเป็นเพียงการเปรียบเทียบความเหมือนความต่าง
ต่างอันจะส่งผลให้กฎหมายฉบับนั้น มีแต่ความศักดิ์สิทธิ์แต่ขาดสภาพการบังคับ
ใช้ ดังที่วงการนิติศาสตร์ไทยกำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน

ระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองยุโรป

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

1. Asian Forum for Human Rights and Development, International Human Rights Internship Program, Circle of Rights-Economic, Social and Cultural Rights Activism : A Training Resource. 2000.
2. The Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000.
3. The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950.
4. The Treaty of Maastricht, 1992.

ภาษาฝรั่งเศส

1. Arbi Rania. "La Convention européenne des droits de l'homme et les droits sociaux." Mémoire du D.E.A. Droit Social Université des sciences juridiques, politiques et sociales, 2002-2003.
2. Berger Vincent. Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme. 8 édition. Sirey, 2002.
3. Bouruinet Jacques. Droits Nationaux, droits communautaire : influences.
4. La Sala Sandra. "Les Droits Fondamentaux, Fondement de la Construction Européenne." Mémoire L'université de Nancy, 2001.
5. Sangian kao Worluk. "La Constitution Social de l'Union Européenne." Mémoire du D.E.A. Université de Nancy. 2004-2005.